

Europas første farvel til våpnene

IVER
JOHANSEN

For 75 år siden i dag var blodbadet over. Klokken 11 tiet våpnene, og det Europa man kjente, gikk i oppløsning. Hva som skulle ha vært en kort, begrenset og populær krig, var blitt en verdenskrig og et fire år langt mareritt i skyttergravene. Troen på et formål og en mening med menneskelig virksomhet hadde fått et ulivssår. Men tanken om «aldri mer» var født. Kronikkforfatteren arbeider med internasjonale spørsmål og sikkerhetspolitikk ved Forsvarets Forskningsinstitutt.

Da signalet om våpenstillstand led over slagmarken 11.11. kl. 11 i 1918, var til sammen nær ni millioner mennesker drept i det verste blodbadet verden hadde opplevd; krigen hadde trukket hele samfunn med i en total mobilisering av alle deres ressurser. Varigheten av krigen – de fleste trodde de skulle være hjemme igjen «for løvet falt av trærne» da de marsjerte til fronten i august 1914 –, den fastlåste stillingskrigen, de meningsløse offensivene og de umåtelige tapene sjokkerte Europas befolkning. I 1918 forsvant det gamle Europa – det Europa som hadde kommet ut av den franske revolusjon og Napoleons-krigenes omveltninger. I 1918 gikk keiserdømmet under og imperier forsvant. Østerrike–Ungarn og Det ottomanske rike gikk i oppløsning, i Russland var det revolusjon og i Tyskland rådet politisk kaos. Slik ble første verdenskrig et skjellsettende tidsskifte i europeisk historie, kanskje med langt mer dyptgripende og varige virkninger enn den krigen som sluttet i 1945. Første verdenskrig ble også et kulturelt og psykologisk tidsskille. Borte var fremskrittstroen fra tiden omkring hundreårsskiftet. Nyvinningene innen teknikk og vitenskap åpnet ikke bare nye muligheter for økt materiell velstand, de muliggjorde også krig og ødeleggelse i industriell skala. Troen på et formål og en mening med menneskelig virksomhet var svekket, noe som satte dype spor i kunsthvet. Til sist fjernet krigen de siste rester av heroiserende krigsromantikk i de vestlige industrilandene.

Verdenskrigen startet, så rart det enn kan høres, som en populær krig. Arbeiderne, som hadde sverget på aldri å ville skyte på sine klassefeller, strømmet til mobiliseringsplas-

sene, og deres valgte representanter stemte begeistret for krigen, i Tyskland så vel som i Frankrike og England (etter innmarsjen i Belgia). Etterpå var imidlertid situasjonen en annen. De apokalyptiske rapportene fra fronten fikk stemningen til å vende. Første verdenskrig ble «krigen som skulle gjøre slutt på all krig».

” Trodde at angrep var det beste forsvar ”

Hvordan kunne dette skje? Hvorfor kom krigen, hvorfor ble den så voldelig og blodig og hvordan påvirker dens utfall fortsatt dagens Europa?

Kronologien over begivenhetene sommeren 1914 er for så vidt klar: Den østerriksk-ungarske tronfølger, erkeherzog Franz Ferdinand, blir skutt under et besøk i Sarajevo den 28. juni 1914 av en ung serbisk aktivist – Gavrilo Princip. Attentatet utløste et østerriksk ultimatum til Serbia. Med moralsk støtte og oppmuntring fra Berlin erklærer Østerrike krig mot Serbia 28. juli. Russland – alle slaviske folks «skjold og verg» – kunne imidlertid ikke rolig se på at broderfolket i sør ble ydmyket, og at Østerrike–Ungarn fikk herredømme over Balkan. For å markere sin protest, og sin støtte til Serbia, beslutter derfor tsaren den 30. juli å mobilisere. Dette var ingen erklæring om krig, men skapte likevel frykt i Tyskland for at Russland skulle kunne angripe: «Er fedrelandet i fare?» spør den tyske kansleren Bethmann-Hollweg. Stabssjefen von Moltke svarer «ja», og 1. august erklærer Tyskland Russland krig. For å unngå krig på to fronter samtidig, gikk imidlertid de tyske krigsplanene ut på først å slå Russlands allierte i vest, Frankrike, for så å vende sin samlede krigsmakt mot øst. 3. august, uten noe videre forvarsel, erklærer derfor Frankrike krig. For å angripe Frankrike planlegger Tyskland – i tråd med Schlieffen-planen fra 1905 – en marsj gjennom det nøytrale Belgia. Belgias nøytralitet er imidlertid garantert av Storbritannia, og idet tyske tropper marsjerer over grensen 4. august, er også Storbritannia med i krigen.

Hvordan kunne en lokal krise på Balkan få slike konsekvenser? Av en rekke faktorer kan et lite knippe antydes her. For det første, den tunge militære dynamikken hvor mobilisering av kjempehærene nærmest var ensbetydende med krig. Samtidig trodde så å si alle militære og politiske ledere at angrep var det beste forsvar. Den eneste «fornuftige» måten på å møte en motstanders mobilisering på, var derfor å erklære krig og marsjere inn på hans område. For det annet gjorde allianseforpliktelserne at den første lille krisen raskt

FØRSTE RUNDE: Det skulle ha vært krigen som gjorde slutt på all krig.

spreidte seg som en gressbrann og snart omfattet hele Europa. For det tredje fryktet Tyskland at dets fiender snart ville gå forbi det økonomisk og militær makt, og håpet at en preventiv krig nå kunne forhindre dette senere.

” Ble et fire års mareritt i skyttergravene ”

For det fjerde sto man i løpet av juli-krisen ikke på noe enkelt tidspunkt overfor valget mellom verdenskrig og fred. Statenes preferanser var forskjellige, men det synes klart at i det minste Østerrike–Ungarn og Tyskland ønsket en lokal krig på Balkan, eller kanskje til og med en begrenset krig mot Russland og Frankrike, fremfor en forhandlet fred. Når så Storbritannia likevel kom med, ble resultatet

det alle minst av alt ønsket, nemlig en omfattende verdenskrig.

Til sist trodde alle at dette skulle bli en kort krig. Politiske og militære ledere mangelte, også av den grunn, sterke nok grunner til å av-
verge den.

Når så kampene først var i gang, viste det seg at dette så langt fra å være et kortvarig krigsventyr, i stedet ble et fire år langt mareritt i skyttergravene. Innen våpenteknologien hadde man det siste halvt hundre år utviklet en ødeleggeselskraft som i praksis gjorde det umulig for ubeskyttet infanteri å bevege seg opp på bakken. I stedet grov man seg ned; skyttergravene strakte seg snart sammenhengende fra den sveitsiske grense til Nordsjøen. Evnen til å forflytte seg med utstyr og forsyninger i operasjonsområdet, var imidlertid knapt blitt utviklet siden Napoleons tid. Dermed stivnet frontene til. Generalene kunne likevel ikke, i all sin fantasiloshet, komme på noen annen måte å føre krig

på enn å la soldater løpe over ingemansland og la seg meie ned av mitraljeseild og artilleri i et fåfengt forsøk på å erobre noen meter nytt land. Slik ble kampene frem og tilbake, og den ene offensiven mer meningsløs enn den andre fulgte på hverandre i rekkefølge. Antallet drepte var sjokkerende høyt. Bare i slaget ved Somme fra juli til november 1916 – den første store britiske offensiven – ble 620 000 britiske og franske og 450 000 tyske soldater drept.

” De tyske soldatene ville ikke slåss lenger ”

Når avgjørelsen endelig kom høsten 1918, skyldtes det i første rekke utmattelse; i oktober ville de tyske soldatene ikke slåss lenger. Nå var også USAs enorme industrielle og militære potensial mobilisert i krigen, og med dette syntes det nytteløst for Sentralmaktene å fortsette. Til sist var det kommet en teknologisk løsning på problemet med beskyttelse og bevegelse, nemlig stridsvogner. Med dette var krigskunsten bragt over i en ny fase, noe som ble vist 20 år senere med Tysklands slående blitzkrig-triumfer.

Hvilke varige resultater bragte så første verdenskrig for europeisk politikk? For det første var de multinasjonale imperienes tid i Europa over. Det russiske imperiet – i sovjetisk skikkelse – fikk imidlertid en nådetid på nye 74 år, men også det gikk til slutt over ende. I deres sted trådte doktrinen om folkesuverenitet og nasjonal selvbestemmelse frem som det viktigste legitimeringsgrunnlag for moderne stater. Forsøkene etter krigen på å trekke grensene etter nasjonale og etniske skiller var imidlertid ikke vellykkede, og skapte i stedet grobunn for nye konflikter og ny krig. Den kalde krigen la et 40-årig lokk over de nasjonale motsetningene, som imidlertid ikke la igjen flammer over det samme Øst-Europa som det som var utgangspunktet for krigen i 1914.

For det annet ble for første gang innholdet i begrepet total krig demonstrert i praksis. Etter krigen var det en almen erkjennelse at en slik katastrofe ikke måtte gjentas. Den neste krigen lyktes det imidlertid ikke å unngå, men denne forsterket bare lærdommen, den at de europeiske stormaktene ikke mer måtte føre krig mot hverandre. I dag finnes ingen beredskap hverken psykologisk, politisk eller militært for noen ny total europeisk krig. Slik kan man si at det vest-europeiske sikkerhetsfellesskapet av i dag på mange måter kan føre sine linjer tilbake til 1918, noe som gjør det mulig å avslutte dette 75-årsminnet i en optimistisk tone, tross alt.